

Tema 8: Xarxes urbanes i problemàtica de la ciutat actual

1. La ciutat espanyola del segle XXI

La globalització obliga a les ciutats espanyoles més importants a competir entre sí. Les ciutats espanyoles volen tenir un gran reconeixement arreu del món, per tenir un benefici cultural, econòmic, tecnològic i social, per així ser un país més desenvolupat.

1.1 La desindustrialització de les ciutats

La deslocalització de la indústria tradicional ha estat una de les principals conseqüències de l'anomenat capitalisme tardà o postfordisme. Això ha significat la ràpida industrialització de determinades zones del món. La indústria deixa de ser el motor demogràfic de les ciutats. El desmantellament de la indústria v suposar un augment d'atur i la cerca de nous usos als edificis i solars on abans hi havia les fàbriques.

Malgrat aquest procés de desindustrialització, bona part de l'activitat econòmica que trobem avui dia a les ciutats continua estant vinculada a la indústria: indústries d'alta tecnologia, de recerca i desenvolupament...: situats a parcs tecnològics.

1.2 El renovat protagonisme de les grans ciutats

El sector terciari de les ciutats està directament relacionat amb el sector industrial evolucionat. Ara els serveis són el motor de l'economia des de les ciutats: grans institucions mundials, empreses d'innovació, de disseny, d'estudis de mercat, de promoció i publicitat, d'oci, de cultura, de moda...

Apareix el rol de "ciutat global", que són centres imprescindibles en l'espai de fluxos i nodes de la xarxa planetària. Són un reduït grup de ciutats o regions metropolitanes que, sovint, són les mateixes en les quals prèviament ja es concentrava el poder, són molt poques les que s'hi han afegit.

1.3 Les ciutats en un món global: la cooperació

Avui que una ciutat evolucioni cap al progrés o la marginació depèn d'una sèrie de factors: la capacitat d'innovació tecnològica, les iniciatives en activitats que arrossegueu a altres activitats, l'articulació d'un teixit d'empreses locals, la potenciació de centres universitaris i d'investigació, la creativitat cultural, la preocupació ambiental, el dinamisme social...

Per potenciar aquestes capacitats s'han constituït les xarxes de cooperació i els lobbies de ciutats i regions a escala europea i mundial. Exemples: Assemblea de les Regions d'Europa, Consell de Municipis i Regions d'Europa, Xarxa C6, Eurocities...

1.4 Les ciutats en un món global: la competència

L'adaptació a la globalització passa per la implantació de centres infraestructurals essencials de transports i la connexió de la xarxa internacional de telecomunicacions, i per dotar a les ciutats d'una bona imatge internacional.

Les ciutats espanyoles competeixen per tenir una bona xarxa d'infraestructures de transports i de telecomunicacions: competeixen per ampliar els aeroports (Madrid i Barcelona) o tenir tren d'alta velocitat.

Per tal que la ciutat es mantingui en el cercle de les ciutats globals ha de procurar dotar-se d'una bona imatge internacional: dediquen grans sumes de diners al màrqueting i la propaganda amb promocions turístiques, creació de logotips, construcció d'edificis singulars, celebració d'esdeveniments internacionals, fires, festivals... d'aquesta manera atrauen l'atenció i les inversions.

Exemples: Jocs Olímpics de Barcelona (1992), Expo de Sevilla (1992), Museu Guggenheim de Bilbao (1997) o Expo de Saragossa (2008).

2. Les xarxes i els sistemes de ciutats

Els darrers 50 anys, l'evolució del sistema urbà espanyol ha estat doble:

- Les activitats econòmiques i la població s'han inclinat cap a l'agrupació sobre uns eixos territorials relativament ben definits
- Les principals àrees metropolitanes han consolidat la seva preeminència sobre el conjunt del sistema urbà espanyol

2.1 El model de jerarquia urbana a Espanya

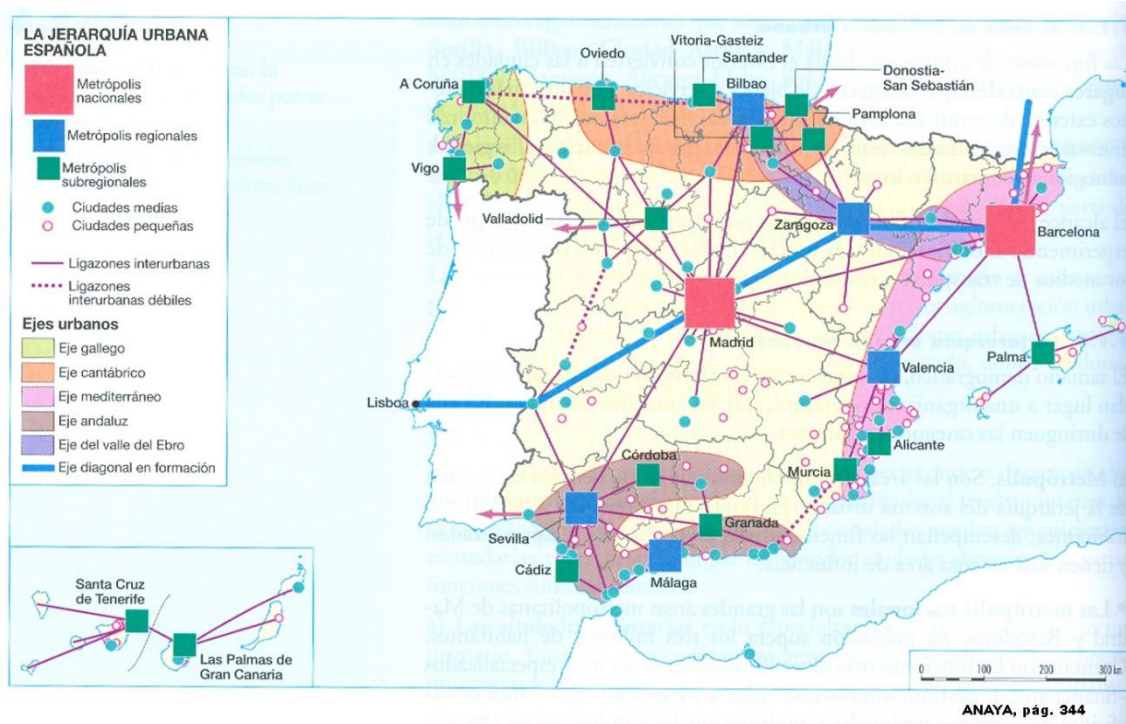
A més de tenir en compte el nombre d'habitants, les ciutats espanyoles es poden classificar segons les diverses funcions que el fenomen de la globalització els va adjudicant:

Metropolis globals nacionals: Barcelona i Madrid. Per la seva influència s'estén al conjunt del país i incideix internacionalment. Acullen les seus de les empreses més destacades i de les principals institucions públiques, disposen d'una densa xarxa de comunicacions i tenen una gran activitat cultural i política. Pateixen molts problemes derivats de la seva grandària i de la seva condició.

Metròpolis regionals: València, Sevilla, Saragossa, Màlaga, Múrcia, Palma de Mallorca, Las Palmas de Gran Canària i Bilbao (són ciutats grans, entre 350000 i 800000 habitants el 2015). Acostumen a tenir un gran dinamisme vinculat a les metròpolis nacionals.

Centres subregionals: Santander, Segòvia, Logronyo, Tarragona, Pamplona o Reus (entre 100000 i 200000 habitants). El paper administratiu de la gran majoria de capitals provincials ha exercit de pol d'atracció de la població i dels serveis.

Capitals comarcals: ciutats de 10000 i 50000 habitants que disposen d'equipaments i infraestructures bàsiques que els permeten influir en les localitats del seu entorn comarcal.

Aquest mapa també serveix per l'apartat "el sistema urbà espanyol".

2.2 Les àrees metropolitanes i les conurbacions

Les àrees o regions metropolitanes són una zona d'influència considerable que la ciutat central estén a altres nuclis urbans propers de dimensions diverses que queden integrats de manera independent però condicionats per la importància d'aquesta ciutat central.

Avui dia, la pràctica totalitat de la Comunitat de Madrid s'organitza en forma d'àrea metropolitana de gairebé 6.500.000 habitants (2015). Això ha provocat que sigui un espai que atreu població i grans inversions públiques i privades, no només al municipi central sinó també als de l'àrea metropolitana.

Per la seva part, **les conurbacions** són teixits urbans continus on la trama urbana edificada supera els límits municipals de la ciutat central fins al punt d'incorporar diversos municipis: obliga a una gestió i una administració comuna.

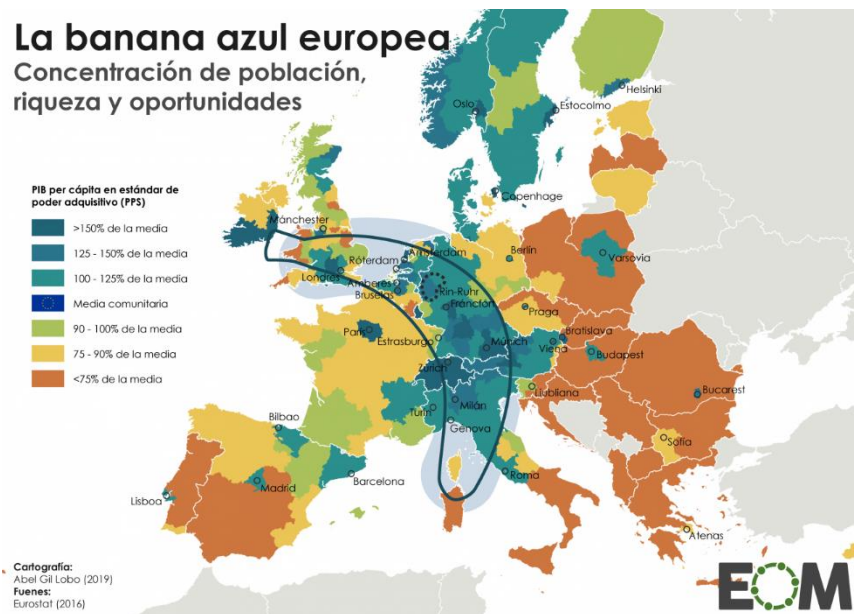
És el cas de Barcelona, en el seu municipi viuen 1.600.000 d'habitants però en la seva conurbació hi inclou 20 municipis i prop de 3.000.000 d'habitants dels 5.000.000 que integren la seva xarxa metropolitana. L'AMB ocupa una posició estratègica al sud d'Europa, al centre del corredor mediterrani que comunica Espanya amb la resta del continent.

2.3 Les xarxes urbanes

Tot el continent europeu és un territori reticulat i organitzat per les ciutats. Més d'un 50% de la població europea viu en àrees metropolitanes i grans urbs. A l'interior de cadascuna d'aquestes ciutats hi segueixen persistint els desequilibris (zones en expansió i àrees de marginalitat).

El sistema europeu de relacions està format per xarxes de producció, de consum, de recursos... formant així grans eixos urbans industrials, amb denses xarxes d'autopistes i infraestructures i, com no, amb un alt consum energètic i un notable nivell de contaminació.

El principal eix urbà del continent europeu (que per la seva forma sobre el mapa s'anomena **banana**) va del sud-est de la Gran Bretanya fins a la vall del Po, passant per Benelux, París i les conques del Rin-Ruhr i Roine.

També s'ha anat privilegiant una franja d'intensa urbanització que s'estén des de la Comunitat Valenciana fins al nord-est italià i que passa pel sud-est de França, aquest eix s'anomena **l'arc mediterrani**.

El relatiu allunyament de Madrid, París, Berlín, o Roma en relació amb els eixos esmentats és compensat per múltiples inversions en infraestructures rebudes per potenciar les respectives capitalitats.

Així mateix, la incorporació dels països de l'est d'Europa a la UE va fer que apareguessin passadissos d'urbanització i de fluxos entre la zona del Rin-Ruhr, Berlín i Varsòvia cap a Praga, Viena i Budapest.

2.4 El sistema urbà espanyol

Des de la dècada del 1960, l'evolució del sistema urbà espanyol ha traçat uns eixos de desenvolupament que coincideixen amb la localització de les principals activitats econòmiques i amb les xarxes de transports:

- **Àrea de Madrid:** és la aglomeració urbana més important situat al centre de la Meseta.
- **Eix Mediterrani:** s'estén des de França fins Cartagena i inclou metròpolis com Barcelona i València. Embranchada del turisme d'edificació per tota la costa.
- **Eix cantàbric:** des de la frontera francesa fins a l'aglomeració Oviedo-Gijón. En aquest eix hi destaquen Bilbao i Vitòria.
- **Eix de la vall de l'Ebre:** uneix els dos eixos esmentats anteriorment i hi podem destacar Saragossa.
- **Eix atlàntic gallec:** entre el Ferrol i Vigo passant per la Corunya i Pontevedra.
- **Eix andalus:** es divideix en dos: La vall del Guadalquivir (Sevilla i Còrdova) i l'altre pel litoral (Màlaga i Còrdova).
- **Els arxipèlags balear i canari:** integrats per la seva funcionalitat turística.

Aquesta distribució territorial de les ciutats espanyoles s'explica per l'evolució econòmica recent, de la qual es poden distingir clarament per tres períodes:

- **Període 1960-1975:** el creixement industrial accelerat i concentrat va fer que un gran nombre de població es veiés atreta cap a les províncies on s'estaven desenvolupant les activitats industrials i turístiques.

- **Període 1975-1995:** la quantitat de població no s'incrementa a causa de la crisi econòmica i l'augment del nivell de vida però es multiplica espectacularment l'àrea urbanitzada, donant lloc a les noves formes d'urbanització difusa o dispersa.
- **Període 1995-avui:** la millora de determinants eixos viaris van ajudar a consolidar els respectius eixos viaris i sistemes de ciutat. El tren d'alta velocitat obre noves possibilitats a ciutats intermèdies.

3 Les transformacions en la morfologia de les ciutats espanyoles.

3.1 De la ciutat a la metròpolis

L'organització metropolitana mostra perifèries molt diverses a partir de les quals s'organitza un model de ciutat difusa. La mobilitat laboral i residencial i els processos de suburbanització són les causes del desenvolupament de la ciutat difusa.

A escala metropolitana, es reproduïen alguns dels problemes que anteriorment caracteritzaven la ciutat central compacta: segregació funcional (dels territoris) i social (de les poblacions), com també una especialització progressiva dels usos del sòl, que obliga a grans desplaçaments dins de les regions metropolitanes.

A partir de la dècada del 1980, reforcen la seva primacia sobre el conjunt del sistema urbà espanyol sis grans àrees metropolitanes: Madrid, Barcelona, València, Sevilla, Bilbao i Màlaga. Tant Madrid com Barcelona es situen entre les sis primeres regions metropolitanes d'Europa i entre elles dues formen part del 25% del total de població espanyola.

- L'espai interior metropolità

A la dècada del 1980, el nucli central d'aquestes aglomeracions va patir un procés accelerat de terciarització i va assumir el paper de gestió política i econòmica de tot el sistema urbà metropolità.

Tant les classes altes com les classes mitjanes van optar per traslladar-se a viure a zones de la perifèria metropolitana. A la dècada del 2000, el nucli històric recupera bona part dels seus residents i acaba per convertir-se en la destinació preferent dels immigrants.

Al nucli antic i l'eixample hi ha els edificis oficials, les seues socials d'empreses, d'institucions financeres, grans magatzems, comerços especialitzats, equipament cultural (biblioteques, llibreries especialitzades, museus..).

- Les àrees industrials

Durant les dècades del 1970 i 1980, la desestructuració i deslocalització de les indústries tradicionals dels centres de les ciutats i trasllat als nous polígons industrials a les afores de les ciutats. Proporciona grans beneficis en reconvertir per ús residencial els solars de les antigues fàbriques i els terrenys adquirits tenen un preu molt inferior.

- Les àrees de serveis i equipaments col·lectius

Des de la dècada del 1980, s'han anat instal·lant grans complexos comercials. Els hipermercats o grans superfícies situats als grans eixos de comunicació han iniciat i desenvolupat la tendència de substituir la compra en els comerços de barri per la compra periòdica i en més quantitat. En moltes d'aquestes grans superfícies l'oferta comercial es barreja amb la d'oci (llocs on el temps lliure i la cultura s'uneixen).

- Les àrees residencials

Dos models residencials essencials: **el model compacte i el model dispers:**

Ciudad Compacta:

Menor consumo de suelo.

La proximidad entre usos y funciones supone un menor consumo de materiales.

La superficie edificada /habitante es menor.

La Tipología edificatoria tiene un menor mantenimiento.

La mayoría de viajes se pueden realizar a pie, bicicleta o en transporte público.

Las demandas energéticas en bloques de apartamentos son menores.

La calle, y la plaza constituyen los espacios de contacto y de convivencia por excelencia aportando calidad urbana.

Ciudad Difusa:

Mayor consumo de suelo

Dispersión de la edificación y las infraestructuras.

La superficie edificada por habitante es mayor.

La tipología edificatoria tiene un mayor mantenimiento

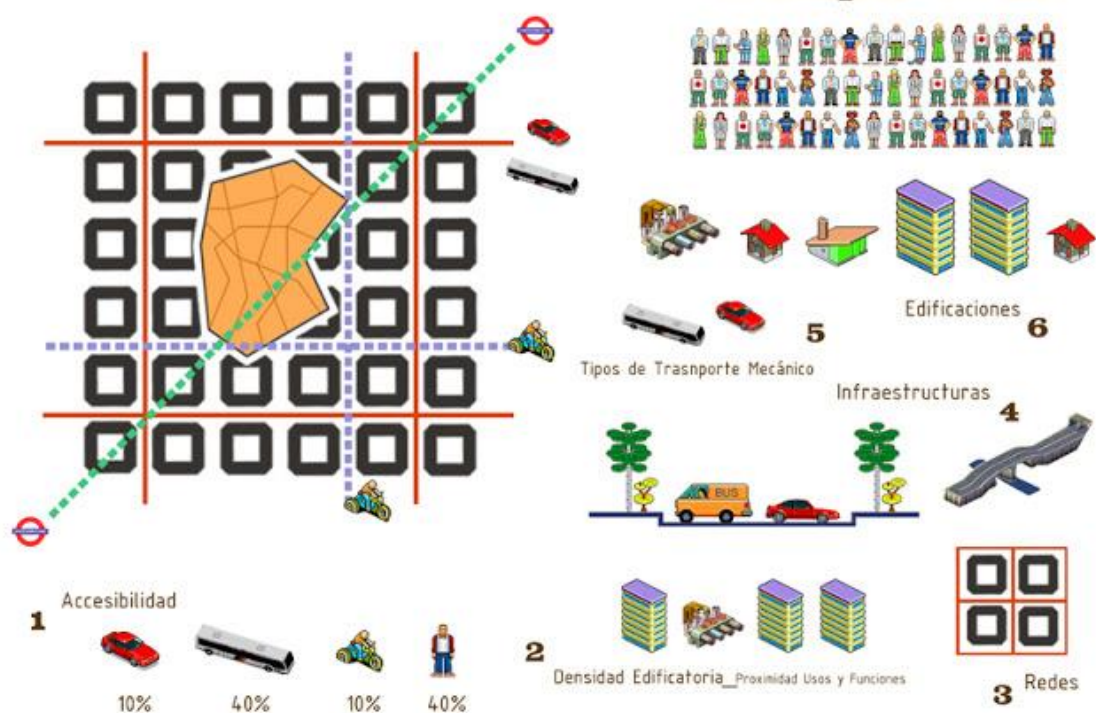
El modelo de movilidad descansa en el vehículo privado. Escasa Accesibilidad

La dispersión de las redes.

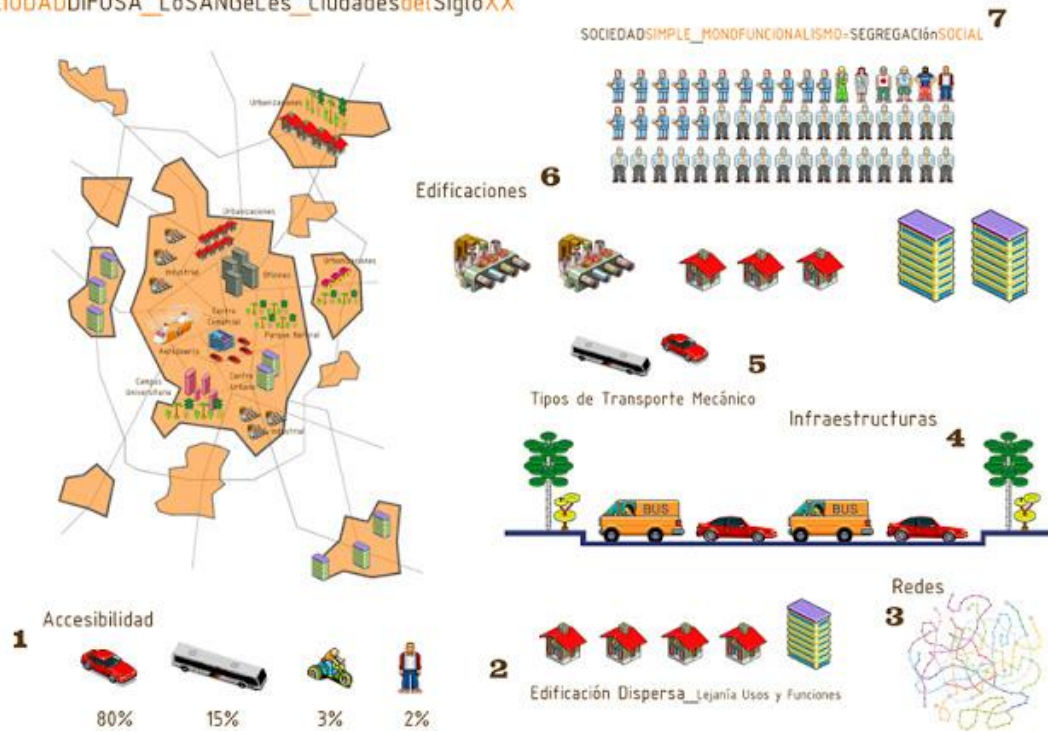
Se consume más energía en las tipologías edificatorias unifamiliares. Segregación Social

Se reduce el espacio público y se sustituye por espacios privados urbanos: deportivos, de compra, de transporte, etc.

CIUDAD COMPACTA _LoNDON_ Ciudades del Siglo XIX

CIUADADDIFUSA_LoSANGeLes_CiudadesdelSigloXX

8.4. Els problemes de la ciutat espanyola contemporània:

El fenomen de la globalització i de la internacionalització també ha introduït noves realitats i nous problemes socials a les ciutats.

4.1 La ciutat i la polarització social

A principis de la dècada del 1980, la crisi de l'estat del benestar i el fi de l'estabilitat va suposar la destrucció de l'àmplia classe social i l'aparició d'una gran polarització social: les classes benestants cada cop ho eren més mentre la població pobre augmentava de manera exponencial. Això s'observa actualment, a la ciutat contemporània, amb l'aparició d'una ciutat dual, tant a escala mundial com en la configuració interna.

4.2 Els espais de la ciutat dual

Les ciutats globals també es tradueix en una forta desigualtat interna, visualitzada en forma de segregació i fins i tot de guetització, situacions en les quals l'ètnia (origen), la procedència (immigració) o la classe social es converteixen en factors decisius d'una especialitat diferenciada.

- **Les àrees de sobrecentralitat:** on se situen les seus de les grans empreses industrials i financeres, com també les institucions públiques.

- **Les comunitats tancades:** són zones residencials exclusives, construïdes amb capital privat i que estan separades de la resta de la ciutat per mur i tanques, amb guàrdies de seguretat que controlen l'accés a les persones que no hi resideixen. Acostumen a tenir totes les prestacions, des de recollida d'escombraries fins a serveis de vigilància, la qual cosa fa que hi hagi un cost elevat.

- **La gentrificació:** procés pel qual persones amb notables recursos econòmics i també activitats comercials i artístiques d'alt valor afegit s'instal·len en barris anteriorment degradats. Això provoca que els antics residents dels barris i les botigues es veuen desplaçades perquè no poden assumir els costos de vida. Quan es resisteixen a abandonar el barri, sovint observen episodis d'assetjament immobiliari o actes de pressió i extorsió.

- **Les perifèries degradades:** la major part dels processos d'empobriment es localitzen als barris perifèrics de les grans ciutats, molt dels quals no van ser dissenyats amb suficients criteris d'integració social i espacial. Aquests barris amb extraradis que havien estat la casa de les classes mitjanes, comencen a patir l'abandó per part de les administracions, la qual cosa implica entrar en processos accelerats de degradació.

8.5 L'evolució de la ciutat a Espanya

5.1 La ciutat preindustrial fins al segle XVIII

Abans del procés d'industrialització, les ciutats eren nuclis aïllats d'intercanvis comercials i de producció artesana, centres politicoadministratius i militars i nodes de comunicacions.

Fins al segle XVIII, a la ciutat hi vivien comerciants, artesans, terratinents, funcionaris de l'exèrcit i funcionaris de l'administració. No obstant, la majoria de la població vivia al camp, atès que l'activitat agrària era la predominant.

- La ciutat romana

Roma va ser la que va crear la xarxa de ciutats i de camins més densa i jerarquitzada. Les ciutats romanes solien tenir una estructura ortogonal i disposar de calçades pavimentades, construccions d'aigua potable, canalitzacions d'aigües residuals, temples, palaus. En aquestes ciutats es concentraven el poder polític delegat per Roma i el poder militar de les legions. Des de les ciutats de la costa s'exportaven productes agraris i esclaus.

- La ciutat medieval

Als segles IX i X; els àrabs van fundar nombroses ciutats. Cap a l'any 1000, existien vuit grans ciutats de més de 15000 habitants; Còrdova (amb més de 450000 habitants era la ciutat més poblada d'Europa). A partir del segle XI, la majoria de les ciutats del nord peninsular van començar a guanyar població: cruïlles de camins. Hi destaquen: Toledo, Burgos, Valladolid, Santiago de Compostela, Saragossa i Barcelona..

Va començar així una etapa d'esplendor econòmica, política i cultural que es va reflectir en la construcció de palaus i catedrals dins del recinte emmurallat de la ciutat medieval. Aquests edificis importants acostumaven a estar a la plaça central, que estava envoltada de carrers estrets i de traçat irregular.

Unes ciutats van créixer gràcies a l'especialització en activitats manufacturades (Segòvia, Conca, València), gràcies a les seves activitats comercials (Barcelona o Burgos), universitats (Salamanca), seus eclesiàstiques o nobiliàries (Toledo i Valladolid). Burgos, Salamanca, Valladolid, Saragossa i Barcelona van ser les ciutats més grans de l'època, amb una població que oscil·lava entre els 7000 i els 15000 habitants.

- La ciutat moderna

Entre els segles XV i XVIII, les ciutats van perdre pes polític davant del procés de centralització de l'Estat. Felip II, l'any 1561, va establir la capital a Madrid. Malgrat això, Andalusia, va continuar sent una de les zones més urbanitzades d'Europa: tenia 53 ciutats amb més de 5000 habitants.

Cap a finals del segle XVII i durant el segle XVIII es va iniciar un considerable canvi de dinàmica, ja que el creixement urbà es va concentrar en la costa mediterrània, alhora que les ciutats castellanes perdien població a causa de la crisi econòmica.

5.2 La ciutat industrial del segle XIX

La Revolució Industrial guarda una estreta relació amb el fet urbà, hi va haver una gran diferència, la ciutat va augmentar de manera vertiginosa el nombre d'habitants i va canviar les seves funcions i la seva organització social.

- La fàbrica i la producció artesanal

Al llarg del segle XIX, el treball artesà va deixar pas a la producció industrial, caracteritzada per l'ús de màquines i per l'ocupació de mà d'obra assalariada. Aquesta producció es va localitzar en un tipus d'edifici nou i de grans dimensions, les fàbriques, que van tenir un notable impacte arquitectònic i urbanístic a les ciutats.

Tot i que van aparèixer unes quantes fàbriques de tèxtils, la majoria de les indústries d'aquest sector es van localitzar en ciutats de Catalunya, mentre que la seva indústria siderúrgica prosperava a la ciutat de Bilbao i la seva rodalia.

- La immigració urbana i l'èxode rural

La producció industrial requeria molta mà d'obra, fet que, juntament amb el canvi de les tècniques i els mètodes agraris, va generar un èxode rural cap a les ciutats industrials a la recerca de feina. La concentració de la població a les ciutats va iniciar el procés d'urbanització de la població.

A Espanya, l'èxode rural es va produir de manera continuada entre els anys 1860 i 1936.

La implantació d'una nova divisió provincial va representar la concentració en aquestes ciutats de nombroses funcions de tipus politicoadministratiu que van donar feina a moltes persones.

- La expansió i la segregació de la ciutat

L'enderroc de les muralles i el desenvolupament dels transports van permetre planificar el creixement de la ciutat a través dels eixamples, de manera que el fenomen de la urbanització es va estendre amb rapidesa. A vegades, es van obrir grans avingudes enmig de la ciutat preexistent.

Com a resultat del conflicte d'interessos entre empresaris i treballadors, van començar a sorgir dues classes socials: el proletariat obrer i la burgesia industrial. A poc a poc, aquestes dues classes socials van quedar notablement diferenciades i especialment aïllades als seus barris respectius, separats entre si per nivells diferents de condicions de vida, de disponibilitat i qualitat de serveis, infraestructures i equipaments.

El 1930, Barcelona i Madrid ja comptàvem amb més d'un milió d'habitants cadascuna.

5.3 La ciutat industrial del segle XX

Al llarg de tot el segle XX, les ciutats espanyoles van continuar la seva expansió interrompuda a causa de la immigració com de l'increment de la natalitat.

- El creixement desenvolupat

El fracàs de la política econòmica autàrquica de la postguerra va portar moltes zones rurals del país a la misèria. Nombroses famílies es van veure obligades a emigrar cap a les ciutats industrials.

La immigració es va accelerar a la dècada del 1950 i es va desbordar a partir del 1959. Ciutats com Madrid, Barcelona i Bilbao van augmentar la població, la qual cosa va provocar que s'agreugessin els desequilibris espacials que ja hi havia entre aquestes ciutats i la resta del país.

L'augment de la població en aquests nuclis urbans van densificar els eixamples i els nuclis antics, sovint mitjançant la pràctica de subdividir els habitatges entre diverses famílies, a causa de la pobresa generalitzada.

Al mateix temps que es densificaven els centres urbans, la perifèria de Madrid, Barcelona i Bilbao va créixer de manera anàrquica. Van aparèixer nous barris de barraques auto-construïdes en les quals no hi havia electricitat.

- De la ciutat a l'àrea metropolitana

Una altra part de la població immigrada es va establir en municipis propers a Madrid, Barcelona i Bilbao, els quals també van patir un creixement caòtic.

El creixement de la metròpolis o ciutat central com una taca d'oli va depassar els límits municipals i va enllaçar amb les zones de creixement de les ciutats properes, de manera que la idea de gran ciutat es va passar a la de conurbació o continu urbanitza, i d'aquí, a la àrea metropolitana. Aquestes noves àrees urbanes de vegades eren molt extenses, fet que va comportar la generalització dels mitjans de transport més ràpids.

- La planificació urbanística i la participació ciutadana

Es va generalitzar l'especialització funcional: van sorgir les ciutats dormitori, els polígons industrials i les zones comercials i d'oci. Van aparèixer moviments ciutadans i associacions de veïns que protestaven per les pèssimes condicions de vida de les grans ciutats i reclamaven la solució dels dèficits en serveis i equipaments.